

DOI: <https://doi.org/10.34862/rbm.2019.2.12>

Paweł Olbrycht
Akademia Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki
pawel.olbrycht@awl.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-8362-5644>

Paweł Chmura
Akademia Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki
pawelchm97@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6534-3088>

Kornelia Serwata
Akademia Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki
kornelia.serwata@op.pl
<https://orcid.org/0000-0003-3900-1142>

Bezpieczeństwo i udział dzieci w działaniach militarnych po II wojnie światowej

Streszczenie: Celem artykułu było zbadanie zjawiska udziału nieletnich w warunkach bojowych. Ponadto istotnym elementem prowadzonych badań była identyfikacja skutków szkolenia militarnego *dzieci-żołnierzy*. Zastosowaną metodą badawczą była analiza źródeł literaturowych, danych statystycznych oraz aktów prawnych, w ramach której poddano ocenie adekwatność obecnie obowiązujących aktów prawa międzynarodowego w kontekście przeciwdziałania zjawisku udziału dzieci w działaniach zbrojnych.

Słowa kluczowe: konflikt zbrojny, dzieci, dziecko-żołnierz, bezpieczeństwo, prawo międzynarodowe

Security and Participation of Children in Military Activities after World War II

Summary: The purpose of the article was to explore the phenomenon of participation of minors in combat conditions. Moreover, an important element of the conducted research was the identification of the effects of military training of *child-soldiers*. The applied research method was the analysis of literature sources, statistical data and legal acts, within which the adequacy of currently applicable acts of international law in the context of counteracting the phenomenon of children's participation in armed operations was assessed.

Keywords: armed conflict, children, child-soldier, security, international law.

*Oddział stał się moją rodziną. Karabin stał się moim
żywicielem i opiekunem. „Zabijaj albo giń” stało się moją
zasadą. Rzadko wykraczałem myślami poza te granice.
Walczyliśmy ponad dwa lata, zabijaliśmy codziennie.
Nie mieliśmy litości dla nikogo. Nie zauważyłem,
kiedy skończyło się dzieciństwo.
Moje serce zmieniło się w kamień.*

I. Beah, byłe dziecko-żołnierz, obywatel Sierra Leone (Beah, 2008, s. 150).

Wstęp

Współczesne działania zbrojne niejednokrotnie w swej formie odbiegają od konwencjonalnej walki prowadzonej przez siły militarne walczących stron. Obecna hybrydowość działań wojennych związana jest z podejmowaniem wieloaspektowych przedsięwzięć w celu osiągnięcia przewagi nad przeciwnikiem. Terroryzm czy wojna informacyjna są tylko niektórymi z elementów, których zastosowanie wydaje się obligatoryjne w kontekście złożoności współczesnych konfliktów zbrojnych. Jednak jednym z najbardziej złożonych, pejoratywnych przejawów tej tendencji jest wykorzystywanie dzieci do udziału w działaniach militarnych, zwłaszcza na kontynencie afrykańskim oraz na Bliskim Wschodzie. Istotne było zatem poznanie problematyki tejże partycypacji poprzez przeprowadzenie procesu badawczego.

Jeśli chodzi o terminologię, należy zaznaczyć, iż w polskich opracowaniach nie ma ujednoczonej pisowni pojęcia „dziecko-żołnierz”, gdyż wskazać można również przypadki pisowni „dziecko żołnierz” bez łącznika. W analizowanych opracowaniach anglojęzycznych występuje jednak forma łączna (*child-soldier*), w związku z czym, na potrzeby niniejszego artykułu zdecydowano się stosować formę *dziecko-żołnierz*.

Status dzieci-żołnierzy w międzynarodowym prawie humanitarnym

Dzieci należą do kategorii osób szczególnie chronionych w międzynarodowych aktach normatywnych, w tym, co istotne, także podczas trwania konfliktów zbrojnych. W skali globalnej nierzadko zaobserwować można przypadki łamania podstawowych praw, zarówno przez fakt ponoszenia przez nie śmierci jako

ofiar cywilnych, jak i za sprawą angażowania ich do aktywności w działaniach zbrojnych na obszarach objętych konfliktami.

Przed przystąpieniem do analizy współczesnego prawnego statusu dzieci podczas działań zbrojnych należy najpierw zdefiniować pojęcia: *dziecko* oraz *dziecko-żołnierz*.

Definicja prawna dziecka przez znaczny okres nie była obecna w międzynarodowych dokumentach normatywnych. Dzieci były bowiem uznawane za część ludności cywilnej, która w działaniach zbrojnych podlega specjalnej ochronie. Jednym z pierwszych dokumentów podkreślających konieczność ochrony dzieci w konfliktach zbrojnych była Deklaracja Praw Dziecka Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów w 1924 r. (potocznie zwana Deklaracją Genewską). Uregulowano w niej m.in. problematykę możliwości rozwoju fizycznego i duchowego dzieci, pierwszeństwa w udzielaniu im pomocy w czasie klęsk, czy zapewnienia im podstawowych potrzeb. Mimo braku oficjalnej definicji, w 1959 r. uchwalona została Deklaracja Praw Dziecka, w której wskazano, że dzieci są istotami niedojrzałymi, zarówno pod względem fizycznym, jak i psychicznym, w związku z czym zasługują na szczególną opiekę, a ich prawa muszą być bezwzględnie chronione.

Pełna definicja dziecka pojawiła się jednak dopiero w Konwencji o Prawach Dziecka z 1989 r., która mianem tym określiła każdą osobę przed ukończeniem 18. roku życia, chyba że prawo danego państwa dopuszcza wcześniejsze uznanie pełnoletności.

Prawa dzieci zostały określone w przytoczonej Konwencji o Prawach Dziecka z 1989 r. Wśród nich znalazły się:

- wrodzone prawo do życia;
- prawo do wolności i zgromadzeń;
- prawo do ochrony przed przemocą fizyczną i psychiczną;
- prawo do rozwoju;
- prawo do ochrony zdrowia i standardu życia;
- prawo do znajomości swoich praw;
- prawo do ochrony w czasie konfliktu zbrojnego (Dz. U. 2007).

Definicja *dziecka-żołnierza* (ang. *child-soldier*), jak dotąd (stan na czerwiec 2019 r.), nie została jednoznacznie prawnie uregulowana. Samo pojęcie jest swego rodzaju oksymoronem, ponieważ łączy przeciwstawne cechy – z jednej strony dziecko, a więc osobę niedojrzałą fizycznie i psychicznie, a przez to bezbronną,

a z drugiej – żołnierza, który powinien być dobrze wyszkolony i bezwzględny (Biedrzycka, 2013, s. 116). Podczas Konferencji UNICEF z 1997 r. przyjęto tzw. zasady z Cape Town, według których *child-soldier* to każda osoba, która:

- nie ukończyła 18. roku życia;
- jest członkiem regularnej lub nieregularnej siły zbrojnej;
- pełni jakąkolwiek funkcję, np. posłańca bądź tragarza;
- towarzyszy grupom zbrojnym, nie będąc członkiem ich rodziny (UNICEF, 1997).

Należy zwrócić uwagę na szeroki zakres tego terminu – niezależnie od płci, kraju czy pełnionej roli, wszystkie dzieci w jakikolwiek sposób zaangażowane w działania zbrojne są bowiem uznawane za *child-soldier*.

Do kolejnej próby zdefiniowania zagadnienia ochrony dzieci doszło w 2007 r. w Paryżu, gdzie podczas międzynarodowej konferencji przyjęto tzw. zasady paryskie. Tym razem termin *dziecko-żołnierz* nie został jednak bezpośrednio użyty. Posłużono się jednak stwierdzeniem, mówiącym o *dziecku związanym z siłą zbrojną lub grupą zbrojną*. Jak poprzednio, za podmiot uznano każdą osobę poniżej 18. roku życia, która została zrekrutowana bądź była wyzyskiwana przez grupę zbrojną (UNICEF, 2007, art. 2.1). Dodano zapis o pełnieniu funkcji na korzyść grupy m.in. jako żołnierze, szpiedzy czy posłańcy, ale także kucharze i tragarze. Ponownie jednak autorzy definicji nie odnieśli się tylko do dzieci biorących bezpośredni udział w aktach przemocy (Kluj, 2005, s. 105).

Z analizy współczesnej problematyki udziału dzieci w konfliktach zbrojnych wynika, że nie jest to zjawisko nowe. Przez wiele wieków odgrywały one w nich różne role. Przełomowym momentem w tej kwestii okazała się II wojna światowa oraz późniejsze lata, określane mianem „ery *dziecka-żołnierza*”. W XX wieku dzieci walczyły m.in. w Angoli, Mozambiku, Wietnamie, Kolumbii czy Ugandzie. Dopiero w latach 90. ubiegłego stulecia społeczność międzynarodowa dostrzegła konieczność zatrzymania tego niehumanitarnego procederu. Do przełomu przyczyniły się m.in. relacje medialne przedstawiające młodych, uzbrojonych chłopców z Sierra Leone i Liberii. Według szacunków, w wojnie w Sierra Leone (1991–2001) służyło od 10 do 20 tys. dzieci, natomiast w czasie I i II wojny domowej w Liberii (1989–1995, 2000–2002) zaangażowanych w walkę było ich ok. 17–20 tys. (Wessels, 2006, s. 13).

Za sprawą podjętych międzynarodowych działań prawnych rekrutacja dzieci do regularnych sił zbrojnych stopniowo staje się nielegalna w coraz większej liczbie

państw świata. Protokoły dodatkowe z 1977 r. do czterech konwencji genewskich z 1949 r., jako jedne z pierwszych aktów prawa międzynarodowego, zawierały konkretne zalecenia w analizowanym obszarze. W art. 77 protokołu I, regulującego ochronę ofiar podczas trwania konfliktów o charakterze międzynarodowym, stwierdzono, że: *strony konfliktu poczynią wszelkie praktycznie możliwe kroki, by dzieci poniżej 15 lat nie uczestniczyły bezpośrednio w działaniach zbrojnych; zwłaszcza będą powstrzymywać się od powoływania ich do swoich sił zbrojnych. W razie powołania osób między 15. a 18. rokiem życia, strony będą się starały dać pierwszeństwo starszym* (Dz. U. 1992). Podobnie brzmiące zapisy wprowadzono także w art. 4 ust. 3c protokołu II: *dzieci w wieku poniżej piętnastu lat nie powinny być wcielane do sił i grup zbrojnych ani też nie powinny otrzymywać zezwolenia na udział w działaniach zbrojnych* (Dz. U. 1992). Uchwalenie tych aktów prawnych bez wątplenia stanowiło istotny krok ku polepszeniu losu dzieci, jednak nie wyczerpały problemu. Dlatego też 25 maja 2000 r. wprowadzony został protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne, który ograniczył wiek rekrutacji do lat 18 (Dz. U. 2007, art. 1). Większość państw globu ratyfikowała ten dokument, jednakże wiele z nich nadal wykorzystuje osoby nieletnie do regularnej walki zbrojnej w strukturach armii (Czyżewski, 2009a, s. 27).

Proces rekrutacji dzieci-żołnierzy

Ze względu na trudności w wykrywalności niemożliwe jest precyzyjne wskazanie dokładnej liczby dzieci aktywnie partycypujących w działaniach zbrojnych. Strony angażujące dzieci w obawie przez penalizacją zazwyczaj starają się ukryć ten fakt, więc raporty przygotowywane przez międzynarodowe organizacje, takie jak UNICEF czy Amnesty International, wskazują jedynie przypuszczalne diagnozy. Szacuje się, że w konfliktach zbrojnych może być wykorzystywane ok. 250–300 tys. dzieci (Czyżewski, 2009b, s. 10).

Organizacja Narodów Zjednoczonych wskazuje, że największe zagrożenie analizowanym w niniejszym artykule zjawiskiem występuje w działaniach sił zbrojnych takich państw, jak Afganistan, Republika Środkowoafrykańska, Kolumbia, Demokratyczna Republika Konga, Irak, Mali, Birma, Nigeria, Filipiny, Somalia, Sudan Płd., Sudan, Syria i Jemen (United Nations, 2018).

Corocznie sekretarz generalny tej organizacji publikuje tzw. „listę wstydu”, która wykazuje regularne, państwowe siły zbrojne oraz niepaństwowe grupy

zbrojne, rekrutujące i wykorzystujące dzieci w swoich działaniach. Na liście tej znajduje się ponad 50 pozapaństwowych grup zbrojnych, do których należą m.in. Talibowie w Afganistanie, samozwańcze Państwo Islamskie w Iraku i Syrii, Rewolucyjne Siły Kolumbii (FARC), Al-ka'ida, Tamilskie Tygrysy na Sri Lance, nigeryjskie Boko Haram, czy przede wszystkim ugandyjska Armia Bożego Oporu (United Nations, 2018).

Równocześnie należy zaznaczyć, że proceder udziału nieletnich w działaniach militarnych miał miejsce nie tylko w tzw. krajach Trzeciego Świata, lecz również w Europie – np. w Hiszpanii (w ramach baskijskiej organizacji terrorystycznej ETA, walczącej o niepodległość Kraju Basków), czy Irlandii Północnej (w ramach organizacji IRA, walczącej o oderwanie Ulsteru od Wielkiej Brytanii i przyłączenia go do Republiki Irlandii).

Od 2018 r. publikowany jest również tzw. *Child Soldiers World Index* – pierwsza internetowa baza danych o zasięgu globalnym, poświęcona procederowi rekrutacji i wykorzystania dzieci jako uczestników walk zbrojnych, która obejmuje wszystkie 197 państw Narodów Zjednoczonych.

Do najważniejszych wniosków płynących z analizy danych tejże bazy za 2018 r. należą następujące fakty:

- siły zbrojne 46 państw świata nadal rekrutują osoby poniżej 18. roku życia;
- obecnie toczy się co najmniej 18 konfliktów zbrojnych, w których biorą one bezpośredni udział;
- 56 niepaństwowych grup zbrojnych zostało nazwanych przez sekretarza generalnego ONZ winnymi rekrutacji dzieci w 2017 r.;
- w Sudanie Południowym w ciągu ostatnich czterech lat zrekrutowano 19 tys. dzieci;
- 203 dzieci zostało wykorzystanych jako zamachowcy-samobójcy przez Boko Haram w Kamerunie i Nigerii w 2017 r.;
- Stany Zjednoczone są jedynym państwem Narodów Zjednoczonych, które nie ratyfikowało Konwencji o Prawach Dziecka.

Werbunek dzieci do udziału w grupach zbrojnych odbywa się zwykle w przedziale wiekowym od 8 do 18 lat (Biedrzycka, 2013, s. 117). Rekrutacja inicjowana jest przez podmiot wykorzystujący siłowe metody rozwiązania konfliktu. Wśród tych podmiotów można wyróżnić siły zbrojne danego państwa, grupy rebelianckie lub organizacje terrorystyczne. Głównymi obszarami geograficznymi, w których występuje analizowane zjawisko, są Afryka, Azja

i Ameryka Południowa, a zwłaszcza kraje o wysokim stopniu ubóstwa, w których niski poziom życia i potencjału militarnego determinują w ocenie osób decyzyjnych (władz państw) konieczność zmuszania dzieci do czynnego udziału w walkach zbrojnych (Biedrzycka, 2013, s. 117). Negatywną determinantą tego procederu jest chęć zmaksymalizowania wykorzystania swoich sił i środków, dzięki czemu osiągnięcie militarnego celu wydaje się bardziej prawdopodobne. W oficjalnych przekazach żadne państwo do stosowania takich praktyk się jednak nie przyznaje (Prucnal, 2013, s. 172–173).

Specyfika procedury rekrutacji zależy od woli kandydatów. Niektórzy dobrowolnie podejmują się udziału w walce z przyczyn patriotycznych. Jednym z najśłynniejszych tego przykładów w skali światowej był ochotniczy udział najmłodszych bohaterów Powstania Warszawskiego, którzy w ramach przynależności do harcerskiego ugrupowania „Szare Szeregi” walczyli z niemieckim okupantem (Wójciuk, 2013, s. 232). Dzieci zrzeszone w ramach grupy „Zawiszacy” podejmowały się rozprowadzania listów – najczęściej były to osoby w wieku 12–14 lat (Wójciuk, 2013, s. 233). Starsi członkowie zgrupowań takich jak „Bojowe Szkoły” czy „Grupy Szturmowe” byli natomiast żołnierzami posługującymi się bronią palną (Wójciuk, 2013, s. 233). Świadomość złożonych realiów wojny nie zniechęcała dzieci do pełnienia dalszej służby. Pomimo tego przytoczonego przykładu młodych Polaków nie można utożsamiać ze współczesnymi *dziećmi-żołnierzami*. Wynika to z faktu, iż nawet dobrowolna i świadoma partycypacja dzieci w walkach zbrojnych współcześnie najczęściej związana jest ze skrajnie negatywnymi warunkami życia. Powstańcy warszawscy są przez znaczną część polskiego społeczeństwa odbierani jako bohaterzy narodowi, natomiast współcześnie dzieci podejmujące udział w walce zbrojnej najczęściej postrzegane są jako ofiary. Odmienna percepcja tej samej grupy społecznej (w tym przypadku *dzieci-żołnierzy*) jest skutkiem zmiany przyczyn konfliktów zbrojnych, które w krajach tzw. biednego Południa (słabo rozwiniętych państw położonych na południowej półkuli – z wyjątkiem kontynentu australijskiego) wykazują ścisłą korelację z występującym zjawiskiem ubóstwa. Choć czynnik ideologiczny (w tym religijny) może stanowić element motywujący dzieci do aktywnego udziału w grupach rebelianckich, to najczęściej konieczność wstąpienia do armii jest wynikiem braku rodziny, domu czy środków niezbędnych do dalszej egzystencji. Czynniki ekonomiczne oraz socjalne są zasadniczymi determinantami czynnego udziału nieletnich w konfliktach, dlatego też aby przekonać potencjalnych

kandydatów do podejmowania walki, nie zawsze konieczne jest stosowanie technik perswazji czy psychomanipulacji. Jedną z wykorzystywanych technik jest zobrazowanie wymiernych korzyści wynikających z uczestnictwa w działaniach zbrojnych. Efekt ten zostaje uzyskany dzięki przedstawianiu młodym kandydatom wcześniej pozyskanych do udziału w walce szczęśliwych dzieci, które dokonują werbunku kolejnych nieletnich (Nowakowska-Małusecka, 2010, s. 226).

Znaczna część dzieci jest jednak rekrutowana przymusowo – najczęściej przez zastraszenie czy szantaż. Nieletni są bowiem zazwyczaj skrajnie wystraszeni z powodu swojej sytuacji. Na ich zły stan emocjonalny wpływają realia wojny, bardziej niekorzystne dla wrażliwej percepcji młodych ludzi. Należy też podkreślić, że dzieci są wysoce podatne na stosowane socjotechniki. Brak umiejętności odróżnienia dobra od zła oraz zaburzony system wartości naraża je na ryzyko wykonywania niezgodnych z prawem rozkazów. Dramatyzm tej sytuacji potęguje możliwość doprowadzenia nieletnich do uzależnień. W celu zaburzenia postrzegania rzeczywistości przez dzieci i egzekwowania od nich pełnego posłuszeństwa powszechnie jest podawanie im środków odurzających czy alkoholu (Nowakowska-Małusecka, 2010, s. 227). Używki traktowane są również jako środki ułatwiające siłowy werbunek dzieci i stosowane do ich uprowadzenia. Przykładem tego był kazus obywaterek Namibii, które zostały zmuszone do przenoszenia amunicji, gotowania oraz świadczenia usług seksualnych (Biedrzycka, 2013, s. 117). Niektóre dzieci trafiają do grup zbrojnych z inicjatywy samych rodziców, zachęconych możliwością osiągnięcia korzyści materialnych, jednak nierzadko troska o byt swojej rodziny jest przejawiana przez samych nieletnich (Biedrzycka, 2013, s. 117).

Kompetencje zwerbowanych dzieci zależą od ich wieku i posiadanych predyspozycji. Aktywny udział w działaniach zbrojnych przypada dzieciom w wieku 13–18 lat (Biedrzycka, 2013, s. 117). Nieletni w wieku 15–18 lat są z kolei angażowani w operacje najbardziej obciążające pod względem psychicznym. Skrajnym przejawem tej działalności jest zmuszanie *dzieci-żołnierzy* do naruszania norm prawa międzynarodowego poprzez dokonywanie zbrodni, czego przykładem jest zabijanie osób cywilnych czy jeńców wojennych (Biedrzycka, 2013, s. 117–118). Oprócz działań konfrontacyjnych na polu walki nieletni są również angażowani m.in. do podkładania min i materiałów wybuchowych, szpiegowania i działalności wywiadowczej, dokonywania zwiadów, pełnienia funkcji strażników, posłańców lub swoistej przynęty (Markowska-Manista, 2016,

s. 203). Młodsze dzieci realizują natomiast zadania z zakresu wspierania działań zbrojnych i logistycznych. W zakresie ich obowiązków mieszczą się wykonywanie prac domowych, gotowanie, przenoszenie amunicji, a nawet niewolnictwo seksualne (Markowska-Manista, 2016, s. 203). Bezwzględne podporządkowanie się dorosłym żołnierzom dotyczy zwłaszcza dziewcząt, rekrutowanych z zamiarem zmuszania ich do zawierania małżeństw i świadczenia usług seksualnych. Istotną diagnozę postawił w tej kwestii amerykański reporter wojenny Robert Kaplan, który stwierdził, że wykorzystywanie dzieci do udziału w walkach zbrojnych jest domeną „nowego barbarzyństwa” (Markowska-Manista, 2016, s. 196). W obliczu przytoczonych faktów diagnoza ta nie stanowi hiperboli istoty konfliktów zbrojnych, lecz ukazuje niehumanitarne formy przemocy stosowane wobec dzieci.

Skutki szkolenia wojskowego *dzieci-żołnierzy*

W przypadku przymusowej rekrutacji, która stanowi etap poprzedzający szkolenie wojskowe *dzieci-żołnierzy* często stosuje się zastraszanie i przemoc w formie fizycznej oraz psychicznej. Stosowanie terroru wobec dzieci intensyfikuje się podczas procesu kształtowania w nich postaw osób gotowych do zabijania. Przede wszystkim żołnierze stają się autorytetami dla nieletnich, co pomaga w osiągnięciu pełnego posłuszeństwa. W niektórych krajach przejawem stosowanej dehumanizacji jest zmuszanie dzieci do pozbawienia życia swoich najbliższych (Markowska-Manista, 2016, s. 207). Zjawisko to związane jest z rytuałem o charakterze „chrztu bojowego”, którego celem jest swoiste pozbawienie empatii u młodych rekrutów. Permanentna alienacja i odseparowanie od rodziny oraz przyjaciół wspiera bowiem proces przyjmowania ideologii bojowników grup zbrojnych. Nieodłączny element szkolenia stanowią stosowana indoktrynacja i przekonywanie dzieci do słuszności podejmowanych działań.

Zmuszanie nieletnich do popełniania zbrodni odbywa się stopniowo. Początkowo dzieci przyzwyczajają się do zadawania bólu i cierpienia innym osobom jako czynności konwencjonalnych. Z czasem wymusza się udział w grabieżach, torturach czy morderstwach (Markowska-Manista, 2016, s. 207). Oprócz odpowiedniego przygotowania mentalnego dzieci za pomocą indoktrynacji istotne jest również ich przygotowanie fizyczne. Skrajnie wyczerpujące ćwiczenia obejmują podnoszenie umiejętności bojowych, taktycznych, a nawet musztrę (Markowska-Manista, 2016, s. 207). Intensywność treningu fizycznego nie jest jednak dostosowana do możliwości nieletnich. W ramach takich ćwiczeń

trenuje się bieganie, czołganie wraz z umundurowaniem, strzelanie czy naukę wyprowadzania ciosów (Janiszewska, 2013, s. 186). Wypowiedzi świadków szkolenia dzieci w Sierra Leone jednoznacznie wskazują na brutalność procesu kształtowania młodych żołnierzy. Podkreśla się występujący deficyt snu czy pożywienia jako metody stosowane w celu uzyskania pełnego posłuszeństwa (Janiszewska, 2013, s. 187–188). Czynnikiem motywującym dzieci była rywalizacja, którą zaimplementowano w celu zmaksymalizowania zaangażowania nieletnich.

Potwierdza to przytoczona na początku artykułu wypowiedź Ishmaela Beaha, który w wieku 12 lat został żołnierzem w wojnie domowej w Sierra Leone (Beah, 2008, s. 5). Wskazał on, iż w obozie wojskowym pochwalano bezwzględne wykonywanie rozkazów. Przejawem tego zjawiska było współzawodnictwo, które polegało na możliwie najszybszym pozbawieniu życia jeńców wojennych. Zwycięzca tych „zawodów” traktowany był jako osoba, która odniosła znaczny życiowy sukces (Beah, 2008, s. 148–149).

Okres intensywnego szkolenia skutkuje licznymi negatywnymi konsekwencjami w dalszym funkcjonowaniu dzieci. Podstawowy problem stanowi zatracenie przez nie umiejętności odróżnienia dobra od zła, ponieważ nieletni zmuszani do stosowania przemocy umacniają się w przekonaniach odbiegających od powszechnie obowiązujących norm moralnych czy etycznych. Wszechobecny terror i tortury przestają po pewnym czasie stanowić element zła i stają się działaniem uznawanym za konwencjonalne. Następstwami tego zjawiska mogą być trudności w procesie ponownej integracji społecznej. Nieletni nie są przygotowani do konieczności poszanowania drugiego człowieka, a wspomnienia z okresu działań zbrojnych mogą stanowić przeszkodę w próbie integracji z rówieśnikami, którzy nie byli ofiarami wojny. Część dzieci nie dysponuje nawet taką szansą, ponieważ zostają odtrącane przez rodzinę, a niektórzy nieletni zostali porwani w tak młodym wieku, że nie pamiętają swoich bliskich (Nowakowska-Małusecka, 2010, s. 240). Ponadto problematyczne jest utożsamienie dzieci ze zbrodniarzami wojennymi, nawet jeśli zostały przymuszone do popełnianych czynów i przyczyną dokonywanych przestępstw było skrajne ubóstwo czy strach. Istotne znaczenie ma również powszechne uzależnienie dzieci od narkotyków. Wielu nieletnich decyduje się na dalszą działalność przestępczą lub prostytutkę (Nowakowska-Małusecka, 2010, s. 240), ponieważ nie są w stanie funkcjonować w grupie społecznej właściwej danemu przedziałowi wiekowemu. Nie bez znaczenia pozostaje też

fakt, że *dzieci-żołnierze* są z reguły pozbawione fundamentalnej edukacji. Oprócz deficytu niezbędnych kompetencji społecznych bardzo niekorzystny jest brak ingerencji w potencjalne poszerzenie horyzontów intelektualnych nieletnich i rozwinięcie ich zainteresowań. Potęguje to niemożność dostosowania się do występujących oczekiwań względem dzieci, których zainteresowania powinny predestynować dalszą drogę zawodową. Jednakże brak perspektyw staje się nieistotny w konfrontacji z występującą alienacją i stygmatyzacją społeczną *dzieci-żołnierzy*, które to procesy ujawniają się np. podczas edukacji szkolnej (Czyżewski, 2009a, s. 180). Istotne jest także uwypuklenie znaczenia dwóch kluczowych mechanizmów psychologicznych, których podmiotami mogą być *dzieci-żołnierze*. Jednym z nich jest syndrom sztokholmski, którego symptomy dotyczą identyfikacji ofiar ze sprawcami oraz wyznawaną przez nich ideologią (Piotrowicz, 2010, s. 359). Utożsamienie z prześladowcami może przejawiać się poprzez bagatelizowanie skutków doznanej przemocy i wspieranie dotychczasowych agresorów. Zjawisko to występuje głównie w kontekście sytuacji zakładniczej, w której kluczowym czynnikiem jest wysoki poziom stresu u zakładnika. Jednak syndrom sztokholmski może występować również w przypadku *dzieci-żołnierzy*, które nawet mimo zakończonych działań zbrojnych podejmują świadomą decyzję o dalszej współpracy z dawnymi instruktorami. Negując wcześniejsze doświadczenia w zakresie brutalności szkolenia, nieletni mogą utożsamiać się z agresorami, co w niektórych przypadkach wynika właśnie ze zjawiska syndromu sztokholmskiego. Innym psychologicznym aksjomatem jest stwierdzenie, że przemoc rodzi przemoc. Psychoterapeuci i psychiatrzy są zgodni, że skutki doznanej agresji mogą mieć charakter dualistyczny. Z jednej strony ofiara przemocy może wykazywać zachowania autodestrukcyjne i będzie zdolna do samookaleczeń, w łagodniejszych zaś przypadkach będzie skutkować skrajnym obniżeniem samooceny i niemożnością integracji z daną grupą społeczną (Iwański, 2016, s. 48). W skrajnych sytuacjach mogą natomiast wystąpić skłonności suicydalne, czego efektem może być popełnienie samobójstwa. Drugim obliczem doznanej agresji może być potrzeba uwolnienia swojej frustracji i złości na innych osobach, co jest szczególnie widoczne u dzieci doświadczających przemocy w rodzinie (Iwański, 2016, s. 65). Można zatem zauważyć analogię między nieletnimi doświadczającymi przemocy domowej a dziećmi krzywdzonymi podczas szkolenia wojskowego. Brutalność i wykorzystywanie nieletnich może być przyczyną ich skłonności do agresji względem przypadkowych ludzi. Stanowi

to dodatkowy czynnik utrudniający potencjalną integrację z otoczeniem oraz asymilację *dzieci-żołnierzy* w niemilitarnym środowisku.

Zakończenie

Liczne pejoratywne skutki udziału *dzieci-żołnierzy* w działaniach militarnych ukazują dramatyzm tego zjawiska. Wskazane zagadnienia stanowią jedynie zarys tego niezwykle złożonego problemu. Wieloaspektowość podejmowanej tematyki wymaga kompleksowego podejścia. Badanie zjawiska wykorzystywania dzieci do udziału w oddziałach militarnych, podobnie jak identyfikacja skutków tego procederu, obliuguje do dokonania interdyscyplinarnej analizy źródeł. Aspekty socjologiczne, psychologiczne, historyczne czy prawne są tylko niektórymi z obszarów, których eksploracja jest niezbędna w celu zilustrowania tragicznych konsekwencji udziału *dzieci-żołnierzy* w działaniach zbrojnych.

Ich rekrutacja ma wiele obliczy i trudno jednoznacznie sklasyfikować motywy udziału dzieci w konfliktach. Bez wątplenia kluczowym aspektem stanowiącym uwarunkowanie tego zjawiska jest konieczność zapewnienia bezpieczeństwa personalnego każdego dziecka, które uciekając od dramatycznej sytuacji dostrzega szansę na poprawę jakości życia poprzez służbę w oddziałach zbrojnych.

W kontekście prawa międzynarodowego aktualna sytuacja wydaje się w znacznym stopniu unormowana – zaobserwować można bowiem zmniejszanie się liczby osób nieletnich zaangażowanych w działania zbrojne. Należy jednak zaznaczyć, że kwestia rekrutacji dzieci w szeregi państwowych i niepaństwowych organizacji zbrojnych powiązana jest z innymi problemami, takimi jak brak stabilności politycznej, nierówności społeczne, ubóstwo, bezdomność czy brak edukacji i bezrobocie. Dopóki istnieją te problemy, a na świecie wybuchają kolejne starcia zbrojne, całkowite rozwiązanie kwestii udziału nieletnich w działaniach zbrojnych wydaje się niemożliwe.

Bibliografia

- Beah, I. (2008). *Było minęło. Wspomnienia dziecka-żołnierza*. Kraków: Znak.
- Biedrzycka, I. (2013). Dziecko-żołnierz jako czynna ofiara konfliktu zbrojnego. *Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne*, 4, 115–132. Dostęp: <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/PRPC/2013/115-132.pdf> [5.12.2019].
- Carrisi, G. (2007). *Dzieci żołnierze. Kalami idzie na wojnę*. Kraków: Bratni Zew.

- Child Soldiers International. (2018). *Child soldiers international annual report 2017–2018*. Dostęp: <https://www.child-soldiers.org/Handlers/Download.ashx?IDMF=841fa200-9315-4e8a-9a6c-cdf63a0af22a> [10.12.2019].
- Czyżewski, J. (2009a). *Dzieci żołnierze we współczesnych konfliktach zbrojnych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Czyżewski, J. (2009b). Dzieci żołnierze we współczesnych konfliktach zbrojnych. *Przegląd Zachodni*, 1(330), 83–115. Dostęp: http://www.archiwumpz.iz.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=10743&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI= [02.12.2019].
- Deklaracja Praw Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów w 1924 roku (zwana Deklaracją Genewską). Dostęp: <https://www.unicef.pl/O-nas/Prawa-dziecka/Akty-prawne> [10.12.2019].
- Deklaracja Praw Dziecka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 20 listopada 1959 roku. Dostęp: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1959.html> [10.12.2019].
- Iwański, T. (2016). Przemoc wobec dzieci. W: E. Krajewska-Kułak, K. Kowalczyk, A. Kułak-Bejda i in. (red.), *Różne barwy przemocy* (t. 1, s. 45–71). Białystok: Uniwersytet Medyczny w Białymstoku.
- Janiszewska, K. (2013). Wojna w Sierra Leone – z dziećmi w roli głównej. *Refleksje: polityka, literatura, demokracja*, 8, 183–193. Dostęp: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/r/article/view/8814/8621> [6.12.2019].
- Kluj, W. (2005). Dzieci-żołnierze w dyskusjach na forum międzynarodowym. W: J. Różański (red.), *Dzieci – ofiary wojny* (s. 105–120). Warszawa: Missio-Polonia.
- Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. 1991, nr 120, poz. 526).
- Markowska-Manista, U. (2016). „Złe dzieci”. Przygotowanie do zabijania w wojnach i konfliktach zbrojnych na kontynencie afrykańskim. *Chorzowskie Studia Polityczne*, 11, 195–213. Dostęp: https://www.wydawnictwo.wsb.pl/sites/wydawnictwo.wsb.pl/files/czasopisma-tresc/ChSP11_wnetrze.pdf [02.12.2019].
- Nowakowska-Mafusecka, J. (2010). Dzieci-żołnierze i sprawiedliwość. Casus Sierra Leone. *Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego*, 1, 225–243. Dostęp: <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/PRPC/2010/225-243.pdf> [02.12.2019].
- Piotrowicz, D. (2010). *Negocjacje kryzysowe i policyjne*. Warszawa: Wydawnictwo Dariusz Piotrowicz.
- Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz. U. 1992, nr 41, poz. 175).
- Protokół fakultatywny do Konwencji o Prawach Dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne z 25 maja 2000 r. (Dz. U. 2007, nr 91, poz. 608).
- Prucnal, M. (2013). Rola organizacji i instytucji międzynarodowych w kontekście ochrony dzieci przed uczestnictwem w działaniach zbrojnych. W: E. Karska (red.) *Prawa dziecka w prawie międzynarodowym* (s. 172–189), Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

- Reich, S.F., Achvarina, V. (2005). *Why Do Children Fight? Explaining Child Soldier Ratios in African Intra State Conflicts*. Pittsburgh: Ford Institute for Human Security. Dostęp: https://www.files.ethz.ch/isn/18494/Reich_Why_Do_Children_Fight.pdf [10.12.2019].
- Singer, P. W. (2006). *Children at War*. Berkeley-Los Angeles: University of California Press.
- UNESCO. (2005). *Forgotten Casualties of War. Girls in Armed Conflict, Save The Children*. Dostęp: http://www.harare.unesco.org/women/2698_GAAF%20report.pdf [10.12.2019].
- UNICEF. (1997). *Cape Town Principles and best practices – adopted at the symposium on the prevention of recruitment of children into the armed forces and on demobilization and social reintegration of child soldiers in Africa*. Dostęp: [https://www.unicef.org/emerg/files/Cape_Town_Principles\(1\).pdf](https://www.unicef.org/emerg/files/Cape_Town_Principles(1).pdf) [10.12.2019].
- UNICEF. (2002). *Adult Wars Children Soldiers. Voices of children involved in armed conflict in the East Asia and Pacific Region*. Bangkok: Unicef Eastern and Southern Africa Regional Office.
- UNICEF. (2005). *Childhood under threat. The state of the world's children*. Dostęp: <https://www.unicef.org/sowc/archive/ENGLISH/The%20State%20of%20the%20World%27s%20Children%202005.pdf> [10.12.2019].
- UNICEF. (2007). *The Paris principles. Principles and guidelines on children associated with armed forces or armed groups*. Dostęp: <https://www.unicef.org/emerg/files/ParisPrinciples310107English.pdf> [10.12.2019].
- United Nations. (2018). *Children and armed conflict. Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict*. Human Right Council (A/HRC/40/49) Dostęp: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/HRC/40/49&Lang=E&Area=UNDOC [10.12.2019].
- Wessells, M. (2006). *Child Soldiers. From Violence to Protection*. Cambridge-London: Harvard University Press.
- Wójciuk, M.T. (2013). Reakcje i postawy społeczne w Powstaniu Warszawskim w świetle korespondencji. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 9, 231–252. Dostęp: http://wrh.edu.pl/wp-content/uploads/2018/06/art16-W%C3%B3jciuk_WRH_9_2013.pdf [05.12.2019].